

Gönderim Tarihi: 15.02.2020

Kabul Tarihi: 23.04.2020

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE TÜRKLERDE NEVRUZ

Nevruz Among the Turks from the Past to the Present

Mehmet KILDIROĞLU

Dr. Öğr. Üyesi., Kastamonu Üniversitesi

Fen-Edebiyat Fakültesi,

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü

mralpturk@gmail.com mkildirolu@kastamonu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-7467-939X

Çalışma Türü: Araştırma

Öz

Nevruz, Adriyatik'ten Çin Seddi'ne kadar Türk halklarının yaşadığı hemen hemen her yerde kutlanılabilen bir bayramdır. Türklerden bahseden ilk kaynaklar bilindiği gibi Çin yıllıklarıdır. Çin kaynaklarında özellikle Hunlar zamanından başlayarak Göktürkler, Uygurlar ile Kırgızların Ötüken'den çıkışına deyin Türklerle ilgili epey bilgi vardır. Bu bilgilerden biz Hunlar, Göktürkler, Uygurlar ve Kırgızlar zamanında Türklerin Mart ve Mayıs aylarında tabiatın uyanmasını çeşitli etkinliklerle kutladıklarını öğreniyoruz. Nevruz bugün birçok halk tarafından kutlanmaktadır. Dini nitelikli bir bayram veya kutlama değildir, ancak bazı halklarda dini nitelik de almıştır. Nevruz adının birçok millette birbirine benzer bir şekilde bulunması onun aynı zamanda evrenselliğini göstermektedir. Hint-Avrupa dillerinde bu ad hemen hemen birbirine benzer şekillerde kullanılmıştır. Türklerde ise Gagauzlarda Bulgar ve Moldavalılar da olduğu gibi Baba Marta veya İlkyaz Yortusu, Kazaklarda Ulistın Ulu Küni, Çuvaşlarda Nartukan veya Nuris, Altaylılarda Cilgayak, Hakaslarda Çilpazı, Yakutlarda Isiah şeklindedir. Dikkat edildiği gibi kuzey Türk topluluklarında Nevruz adı yerine başka adlar kullanılmaktadır. Bu makalede Nevruz adının değişik toplumlardaki karşılığında başlayarak onun Hunlar, Göktürkler, Uygurlar, Kırgızlar, Karahanlılar, Selçuklular, Osmanlılar ve günümüzde kutlanması tarihi seyir içinde ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Nevruz, Hun, Göktürk, İran, Çin, Yenigün, Baba Marta, Nuris

Abstract:

Nevruz is a holiday that is celebrated almost everywhere in which Turkish people live, from the Adriatic to the Great Wall of China. As it is known, the first sources that mention about the Turks are Chinese annuals. There is a lot of information about the Turks in the Chinese sources, especially from the time of the Huns to the emergence of the Gokturks, Uighurs and the Kyrgyz people from Ötüken. From this information, we learn that the Turks celebrated the awakening of nature on March the 21st with various activities among the Huns, Gokturks, Uighurs and Kyrgyzs. Nowruz is celebrated by many people today. It is not a religious holiday or celebration. The fact that the name Nevruz is similar in many nations shows its universality. In Indo-European languages, this name is used in almost similar ways. Among Turks, it is Baba Marta or İlkyaz Festival in Gagauz, Ulistın Ulu Kuğu in Kazakh, Nartukan or Nuris in Chuvash, Cilgayak in Altai, Çilpazı in Hakas, and Inspiration in Yakut. As it is noted, in the northern Turkish communities, spike names are used instead of Nevruz name. In this article, starting from the equivalent of Nevruz in different societies, the Huns, the Gokturks, the Uighurs, the Kyrgyzs, the Karahanians, the Seljuks, the Ottomans and today's appearance and celebration will be discussed from a historical perspective.

Keywords: Nevruz, the Huns, the Gokturks, Iran, China, Yenigün, Baba Marta, Nuris

1. GİRİŞ

Nevruz, günümüzde Adriyatik'ten Çin Seddi'ne kadar Türk halklarının yaşadığı hemen hemen her yerde kutlanıla gelen bir bayramdır. Bu bayram genellikle Türklere komşu ve başka halklar tarafından da kutlanılmaktadır. Temelinde tabiat olayı yani kışın bitmesi baharın gelmesi vardır. Bundan dolayı aslında dünya üzerinde ne kadar millet ve grup varsa hepsinde buna benzer bayramların olması mümkündür. Çünkü bu tabiat olayını yaşamayan topluluk yoktur. Bu tabiat olayı Asya'da, Afrika'da, Avrupa'da, Amerika'da ve diğer kıtalarda yaşamış veya yaşayan kavimlerde kışın bittiğini baharın geldiğini gösterir. Bu zaman her toplumda 21 Mart'ı göstermeyebilir bu tarih önce ya da sonra olabilir. Ama gerçek olan şudur ki insanın olduğu her yerde mutlaka bir bahar bayramı vardır. Bununla birlikte bazı milletler bu bayrama dini bir nitelik vermeye çalışmıştır. Mesela İranlılar, bazı eski toplumlar Nevruz'a dini bir nitelik vermeye çalışmıştır, ancak Nevruz'un dini bir niteliği yoktur. Ali Kafkasyalı Nevruz Bayramı'nın İran coğrafyasında kutlanmasının ve bu bayramın bir İran bayramı gibi görülmesinin sebebini İran coğrafyasının kadim Türk vatani olması ve günümüzde de olduğu gibi burada tarih boyunca, çoğunlukta Türklerin yaşamasına dayandırmaktadır (Kafkasyalı, 2005, s.150) Nevruz'u ayrıntılı bir biçimde ele alan Mustafa Aksoy bu bayramla ilgili gerçek olarak bilinen birçok görüşü çürütmüştür (Aksoy, 1996, s. 39-61). Biz bu makalemizde daha çok Hun, Göktürk, Uygur, Kırgız, Karahanlı, Selçuklu, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemindeki ritüel ve kutlamaları tarihi olarak ele alacağız, kime ait olduğu hakkında onlarca çalışma yapılmıştır, biz buna girmeyeceğiz.

Türk kültüründe Nevruz'un asıl anlamı doğanın yani tabiatın canlanmasıdır. Çoğu araştırmacıya göre Nevruz bir anlamda yeniden dirilişin bayramıdır. *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*nde Nevruz güneşin koç burcuna girdiği ilkbaharın ilk günü olarak tanımlanmıştır (Toparlı&Karaathı, 2007, s. 201). Bu da bilindiği gibi 21 Mart'ı işaret eder. Nevruz adının ve anlamının nereden geldiğine değinecek olursak Nevruz, Türkçe bir ad değildir. Bu ad dilimize Farsça'dan geçmiştir. Ama Farsça'ya da başka dillerden girdiği görülmektedir. Çünkü Nevruz adı *Nev* ve *ruz* olmak üzere iki sözcükten oluşmaktadır. Bu iki sözcük Hint-Avrupa dil ailesi içinde olan bütün dillerde ufak tefek farklılıklarla aynıdır. Adın ilk kısmı olan *nev* bugünkü İngilizce'de aynen muhafaza edilmektedir (Redhouse, 1995, s. 655). Fransızca *nouveau* sözü de dikkat edildiği gibi benzer özellikleri taşımaktadır (Saraç, 1992, s. 950). Ruslar da bu sözü Farsça'dakine yakın

noviy şeklinde telaffuz ederler (Mustafaev & Şerbinin, 1972, s. 491), Almanlarda ise bu söz *neu* biçimindedir (Langescheit, 1993, s. 839). Görüldüğü gibi Hint-Avrupa dillerini konuşan toplumlarda hemen hemen aynıdır. Dikkat edilirse adın birinci ve üçüncü sesleri de birbirine benzerdir, sadece aradaki ünlü değişiklik göstermektedir. *Nev, Nov, Neu* (okunuşta *u* v şeklinde okunmaktadır), aradaki ses *e,o,u* ünlülerine dönüşmektedir. Birebir çevrildiğinde Nevruz'un Türkçe'deki karşılığı *yeni gün*'dür. Nevruz Bayramı Türklerden başka birçok halk tarafından da kutlanılmaktadır. Ancak kuzey Türkleri ve Hıristiyan Gagauzlar Nevruz adını bilmemektedirler. Nevruz'a Gagauzlar *Eni Yıl (Yeni Yıl), Baba Marta¹* veya *İlkyaz Yortusu* (Gaydarcı vd.,1973, s. 220), Kazaklar *Ulustın Ulı Küni* (Kunanbaev, 2008, s. 519) Kırgızlar gece ile gündüzün eşit olduğu 18-20 Mart'a denk gelen *Cıl acıraş, cıl sürüü*, Başkurtlar *Nardugan*, Çuvaşlar *Nartukan* veya *Noras Nuras*, Altaylılar *Cılgayak* (Ekeev vd., 2018, s. 221), Hakaslar *Çılpazı* (Hakasskiy-Russkiy Slovar, 2006, s. 1017), Yakutlar *Isiah* (Deliömeroğlu, 1996, s. 130-137), Kırım Tatar Türkleri *Saban-tuyı/Sapan-tuyı (cañan mye) "Sabantoy"* (Ganiev, Ahmetyanov. & Açıkgöz, 1997, s. 261) derler. Burada sadece Çuvaşların kullandığı *Noris* Nevruz'a benzemektedir. Çuvaşça da *Nuras/Noras/Naras* sözü on iki aylı takvimde yılın üçüncü ayıdır (Fuks, 1840, s. 101; Güzel, 2018, s. 714). Yani Mart'tır. *Noras oyah / Nuras uyah / Naras Uyah* Mart ayıdır. Bu isim aynı zamanda Çuvaşistan'da Burnarsko rayonunda bir köyün de adıdır (Fedotov, 1996, s. 275). Çuvaşça'da bu kelimenin tarihi hakkında bilgi yok. Eğer bu kelime eski devirlere aitse o zaman Nevruz sözü ezel ki Türklerde çok eskiden beri biliniyordu sonucu çıkar. Çuvaşça bilindiği gibi Türkçenin en eski dönemlerde ana koldan ayrılan bir lehçesidir. Çuvaşçaya giren Arapça ve Farsça sözcükler arasında bu isme rastlayamadık (Fedotov, 1963, s. 89-123). Dolayısıyla Çuvaşlardaki bu sözün aynılığı sadece bir tesadüftür. Fakat, Kazakların kullandığı Ulustın ulı küni ifadesi dikkat çekicidir. Ulustın ulı küni demekle Kazaklar Ergenekon'dan çıkışı ifade etmiş olmalıdırlar. Bunlardan anlıyoruz ki Nevruz Selçuklulardan önce eski Türklerde başka isimlerle mevcuttu. Nitekim özellikle kuzey Türklerinde yukarıda görüldüğü gibi Türklerde farklı farklı ifade edilmiştir. Ancak ortak olan tek şey isimlerin yeni yılı, baharın gelişini yani tabiattaki canlanmayı ifade etmesidir. Selçukluların İran coğrafyasına gelmeleri ile Nevruz adı Türk toplulukları tarafından benimsenmiş olmalıdır. Sümerliler, Babilliler, Kenaniler, İbraniler ve

¹ Baba Marta Bulgar ve Moldavalılarda kutlanmaktadır. Hristiyanlığın etkisiyle Gagauzların kültürüne girmiştir. Gagauz Sözlüğünde bu söz yoktur. Bkz. Gaydarcı, G.A.i dr. Gagauzsko-Russko-Moldavskiy Slovar, Redaktor Prof. Dr. N.A. Baskakov, Moskva, 1973.

İranlılar gibi Ortadoğu halklarından başka Eski Yunanlılar ve Romalılardan uzak doğu halklarına kadar birçok toplulukta yeni yıl ve bahar kutlamalarına benzer etkinliklere rastlanmaktadır (Gündüz, 2000, s. 3-8). Hatta Ruslar tarafından dini nitelikte kutlanan Maslenitsa Bayramının da Nevruz'la benzerlik arz ettiği tespit edilmiştir (Alyılmaz, 2009, s. 48-50). Ruslar X. Yüzyılın ikinci yarısında Hristiyanlığı kabul ettiğine göre bu ritüeli Uz veya Kıpçaklardan almış olmaları da mümkündür. Nevruz kutlamalarının Arap dünyasına girmesi de Sasani Devletinin Araplar tarafından ortadan kaldırılmasından sonra olmuştur (Çay, 1985, s. 11). Türkler ise bu bayrama benzer etkinlikleri daha eski dönemlerde gerçekleştirmiştir. Milattan önceki dönemlere ait Çin kaynaklarındaki bilgilerde Türklerin bu bayrama benzer kutlama yaptıklarına dair bilgiler mevcuttur.

Türklerde Nevruz'a benzer kutlamalar Yenisey-Orhun çevresinden Altaylara, oradan da Batı Hunları vasıtasıyla Macaristan'a, Balkanlara ve Avrupa'ya Hazarların güneyinden (Hazarların güney sınırları Van Gölüne kadar uzanıyordu) Anadolu'ya ve Mezopotomya'ya yayılmıştır denilebilir (Turan, 1998, s. 90). Ancak Sümerlerde çok önceleri Nevruz'a benzer etkinlikler mevcuttu. Sümer-Türk ilişkisi ve Sümerlerdeki kutlamaların Nevruz'la ilişkisi de bazı araştırmacılar tarafından ele alınmıştır (Çeçen, 2008, s.101-108, Memiş, 2002, s.435-450). Şimdi tarihimizin ilk kaynakları olan Çin kaynaklarında Nevruz kutlamalarına benzer etkinlikleri tespit edebiliriz.

2. HUNLARDA NEVRUZ'A BENZER KUTLAMALAR (M.Ö.2500-M.S.386)

Çin kaynaklarının Hunlarla ilgili bölümlerinde Moğollarla ilgili bilgiler de verilmektedir. Sinolog W. Eberhard "Çin'in Şimal Komşuları" adlı değerli eserinde Nevruz'a benzer kutlamaların Türklerde ve Moğollarda olduğunu yazmıştır. Dung-hu (Proto-Moğol)larda bahar bayramının onların dini bir ritüeli olduğundan söz edilmektedir (Eberhard, 1996, s.58). Eserinin Kitan (Çi-Dan)larla ilgili bölümünde Kitan adetlerinin Türklere benzediğini ve savaşlardan önce ilk ve sonbaharlarda atalarına bir ak at ve kara öküz kurban ettiklerinden bahsetmiştir (Eberhard, 1996:56). Türklerle Moğollar arasında irki bir bağ olmamasına rağmen kültürel bağlar çoktur. Orta Asya Türk kültürü ile Moğol kültürü arasında büyük benzerlikler vardır.

Çin kaynaklarında Hunlarla ilgili çok değerli bilgiler mevcuttur. Bu bilgilerden birinde Hunların kutladıkları bayramdan bahsedilmektedir. Bu kayıttta, Asya Hunlarının (Hiung-nu'lar) yılın birinci, beşinci ve dokuzuncu ayında olmak üzere yılda üç defa bayram yaparak göğe kurbanlar sundukları,

yılın ilk ayında yapılan törenin Tanhu'nun sarayında olduğunu ve Hunlara bağlı boyların başbuğlarının Tanhu'nun sarayında toplandıkları yer, su ve gök tanrılarına kurbanlar sundukları bilgisi vardır. Beşinci ayda da Lung-ch'eng denilen yerde atalarına, yer-sulara ve gök tanrıya kurban sunmak suretiyle büyük bir tören yaptıkları, bütün bu bayramlar sırasında bir ormanın etrafında veya yere çakılmış işaret vazifesi gören dalların etrafında at yarışı yapılmasının adet haline geldiği de kaydedilmiştir (Biçurin, I, 1851 s. 50; Eberhard, 1996, s. 76; Ögel, 1982, s. 76). Buradaki bilgilerden aşağı yukarı toplumun her kesiminin bu kutlamalara katıldıkları anlaşılıyor. Gene buradan adeta kutlamaların bir kurultay ve panayıra dönüştüğünü de görüyoruz. Çünkü bu etkinliklerde hemen hemen herkes bulunuyor. Demek ki bu etkinliklerdeki asıl hedef hem ekonomik, hem idari, hem de sosyal ve kültürel amaçlardır. Yukarıdaki bilgilerden anlaşıldığına göre ilk önce kurbanlar kesilerek atalara saygı ritüeli yerine getiriliyor. Sonra da boy beyleri ile bir araya gelinerek devletin işleri görülüyor, devletin işleyişi ile ilgili kararlar alınıyordu. Bütün bunlardan sonra da yapılan işlerin adeta bir kutlaması yapılıyordu. Bugünkü Nevruz kutlamaları da Kırgız, Kazak, Özbek, Türkmen, Azerbaycan Türklerinde hâlâ eskisi gibi gerçekleştirilmektedir. Umay Ene yeni yıl için dileklerde bulunur, dua eder, sonra da birlikte genellikle sümek yenir ve en sonunda da şarkılar söylenir, yarışmalar yapılır.

Hunlardan sonra Tabgaçların (386-550) da bu geleneği devam ettirdikleri aynen onlar gibi ilkbaharın ilk ayında ülkenin doğu bölgesindeki tapınak görevini gören "taş-ev"de gök tanrıya ve ata ruhlarına kurbanlar sunduklarını, daha sonra da bölgeye kayın ağacı diktiklerini Çin kaynakları nakletmektedir (Biçurin, I, 1851:181). Bugün de buradaki anlatılanlara benzer ağaç dikmek, kıra gitmek gibi etkinlikler yapılmaktadır. Gerçi zamanımızda büyük şehirlerde bu etkinlikler daha dar bir alanda gerçekleşiyor ama kırsal kesimlerde eskisi gibi bu etkinlikler devam ettiriliyor. Bahar şenliklerinin önemli etkinliklerinden biri de ağaç dikmektir. Türkler bu geleneği de asırlarca devam ettirmişlerdir.

Çin kaynağı Wei Shu'da (Wei Sülalesi Tarihi): "453-454 yıllarında, beş boydan oluşan ve Kao-ch'e'lerden (Çinli olmayanlar Ding-ling veya Chi-le denmektedir) yani Yüksek Arabalılar'dan birkaç on bin kişi bir araya gelip büyük kurultay düzenlerler. Bu kurultayda kurbanlar kesilir, at yarışması düzenlenir, gezinti ve yürüyüşler yapılır, şarkılar söylenirdi. Halkın mutlu halleri yüzlerine yansdı. Kao-ch'e'lerin dediklerine göre bu gelenek bugüne kadar böylesine coşkulu olmamıştı" bilgisini verdikten sonra. "Kao-ch'e'ler şarkı söylemesini severler ve uzun hava şarkıları kurt

ulmasına benzemektedir” ve “Kao-ch’e’ler bu tür kurultaya erkek-kadın, büyük-küçük ayrımı olmadan hepsi katılmaktadır. Tehlikeli durumlar olmadığında şükranlarını sunmak için Tanrı için ibadet ederler” dendiği kaydedilmiştir (Ekrem, 2016, s. 71-72). Eberhard da “Eski adları Dı-li olan Gov-cığların beş grup bir araya toplanıp göğe kurban verdiklerini, bu törenlerde at kurbanları sunulduğunu ve şarkılar söylendiğini zikrederek aynı bilgiyi tekrarlamıştır. (Eberhard, 1996, s. 72-73). Kaynaklardaki bilgilerden çıkardığımız bir diğer sonuç da bu etkinliklerin başlangıçta kurban kesmekle başlaması sonra da eğlenceye, bayrama dönüşmesidir. Şarkıların kurt uluması tarzında olması kurt toteminin Türklerde her zaman canlı kaldığını hiçbir zaman unutulmadığını göstermektedir.

3. GÖKTÜRKLERDE NEVRUZ BENZERİ KUTLAMALAR (552-744)

Göktürkler de (552-744) biri ilkbaharda olmak üzere yılda üç defa tören yaparlardı. Bu törenlere başta kağan olmak üzere devlet ileri gelenlerinin tamamı iştirak ederdi. Göktürklerin büyük bayramı beşinci ayın ikinci yarısında olup bu bayram Ötüken bölgesinde Tamır Irmağı kaynağında, gök tanrıya, yer-sulara kurbanlar sunulmasıyla başladı (Biçurin, I, 1851, s. 234-235; Liu Mai Tsai, 2007, s. 23). Fransız Sinolog Eduard Chavannes Batı Türkleri Hakkında Belgeler adlı eserinde Göktürklerin beşinci ayın sekizinci gününde ruhlara kurban sunmak için bir araya geldiklerini her yıl atalarının kaldığı mağaraya kurban sunmak için kıdemli memurlar gönderdiklerini yazmıştır (Chavannes, 1903, s.15). Liu Mai Tsai de Sui Hanedanı (M.S.581-617) döneminde T’u-kü’lerin (Türklerin) beşinci ayda koyunlarını atlarını keserek gökyüzüne kurban ettiklerini, erkeklerin gülle attıklarını, kadınların ise bir nevi futbol (çevgan) oynadıklarını, mayalanmış süt (kımız) içerek kendilerinden geçtiklerini, sarhoş olduklarını, sonra da bağırarak hep birlikte şarkı söylediklerini ve Göktürklerin adetlerinin Hiyung-nu’larla aynı olduğunu kaydetmiştir (Liu Mai Tsai, 2007, s. 64). Çin yıllıklarında Göktürkler dönemine ait bilgilerin içinde Türkler için bu bayramın çıkış kaynağı kabul edilen Ergenekon efsanesinden de bahsedilmektedir. Biçurin’in Çin kaynaklarındaki Türklerle ilgili bilgileri bir araya getirdiği değerli eserinde Ergenekon efsanesi² bütün

² Ergenekon’dan çıkış efsanesi Çin kaynağı T’ung-tien’in 197. bölümünde bulunmaktadır. Bu kayda göre “A-shih-na beş yüz aile ile Juan-juanlara (Cücenler) sığındı. Altay Dağında (Chin-shan) ikamet ettiler. Bu dağın şekli miğfere benzediği için onların geleneğinde miğferin karşılığı T’u-küe olduğundan, onların unvanı bu oldu. Başka bir deyişe göre onların ülkesi Hsi-hai’in yukarısında komşu ülke tarafından yıkıldı. Erkek kadın, küçük büyük hepsi öldürüldü. Henüz on yaşında

ayrıntılıyla anlatılmıştır (Biçürin, I, 1851, s. 227-228, 234-235). Ögel, I, 1993, s. 21-22; Taşağıl, 1995, s. 95). Ebul Gazi Bahadır Han da Ergenekon efsanesinden söz etmiştir (Ebulgazi Bahadır Han 1925, s. 35-38). Ayrıca Ergenekon'dan çıkışın da bugünle ilgili olduğu bilinmektedir³. Ergenekon'dan çıkış Türkler için bir nevi yeniden doğuştu. Hatta Ergenekon'dan çıkışın 21 Mart'ta gerçekleştiğini ileri süren bilgiler de mevcuttur. Bundan dolayı Nevruz'un ilk defa Türkler tarafından kutlandığı da iddia edilmiştir. Fakat bu bayramın eski Asya halkları ve Farslarda da önemli olduğunu biliyoruz. Araplara Farslardan geçmiş, Araplar da Müslüman olduktan sonraki dönemlerde bu bayramı kutlamışlardır. Bu bayramın menşinin Türklerden çıktığını ortaya koyan bir başka iddia da eski Türkler tarafından kullanılan On iki Hayvanlı Türk Takvimi'dir (Turan, 2009; Biray, 2009, s. 671-682).

Eski Türklerin çoğu On İki Hayvanlı Türk Takvimi'ni kullanmışlardı ve bu takvime göre yılbaşı 21 Mart günü, yani Nevruz günü başlardı⁴. Bu

---

olan bir oğlan kaldı. Küçük olması sebebiyle öldürmeye kıymadılar ve kollarını ayaklarını kökünden kesip bataklığın içine attılar. Bir dişi kurt vardı, her uçuşunda etle dönüp bu oğlu besledi ve ölmesini engelledi. Bundan sonra kurtla çocuk ilişki kurdu. Kurt hamile kaldı. Batı denizinin doğusuna kadar taşıyıp, dağın yukarısında durdu. Bu dağ Kao-ch'ang (Turfan-Koço)'ın kuzey batısında idi. Burada bir mağara (tünel) vardı. Kurt bunun içine girdiğinde düz, bol otlulu yeşillik bir alanla karşılaştı. Bu toprakların yüz ölçümü 250 li'den fazla idi. Sonra kurt burada on erkek çocuk doğurdu. Büyüdüklerinde dışarıdan evlendiler, karıları hamile kaldı. Bunu müteakiben her birinin soyadı oldu. A-shih-na bunlardan biridir. Oğul torun çok hızlı çoğaldılar, birkaç yüz aile olduklarında, birkaç nesil geçmişti. Mağaranın içinden beraberce çıkıp Juan-juanlara vassal oldular.”

³ “Bugün Göktürkler için bir bayram olur. Onlar her yıl bugün ecdat mağarasına giderek, burada ataları için kurban keserler. Bu törenlerde Göktürk Kağanları bir parça demiri ateşe atıp kızdırdıktan sonra onu bir örsün üzerinde çekiçle döverler. Diğer Göktürk beyleri de aynı hareketi birer birer tekrarlar”.

⁴ Liu Mau-Tsai, Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri, Çev: E. Kayaoğlu-D. Banoglu, Selenge Yayınları, İstanbul, 2006, s. 596; Bu takvimin menşei konusunda da tartışmalar vardır. Fransız âlimi E. Chavannes takvimin Türklerle, L. Bazin ve Leopold de Saussure Çinlilere, P. Pelliot da Juan-jaunlara, V. Bartold, A. N. Margulan, K. Ritter, B. Soltonoev Kırgızlara ait olduğunu, Abél Rémusat da Kırgızlara ait olduğunu ama burada geçen isimleri Moğolların, Tibetlilerin Jaoponların, İranlıların, Mançuların kendi dillerine çevirdiklerini ileri sürmektedirler. G. Cœdès oniki hayvanlı takvimin Mu'o'nglar'dan Tçen-la Kymerlerinin aldığı daha sonra da bilinmeyen bir tarihte Kamboçyalılara girdiğini ileri sürmektedir (Cœdès, 1890, s. 315-329). **Bkz:** Pelliot, P. "Neuf Notes Sur Des Questions d'Asie Centrale" 1929, s. 209; E. Chavannes, "Le Cycle Turc des Douze

takvimin 21 Mart günü başlatılması da eski Türklerde Nevruz'a benzer bir uygulamanın varlığını göstermektedir.

Eski Türklerden Göktürklerin bu bayramı kutladıklarına dair başka bir bilgi de Ebu'l Gazi Bahadır Han'ın eserinde yer almaktadır. Ebu'l Gazi Bahadır Han: "O gündən beri yeni yılın başladığı gece Köktürklerde adettir, o günü bayram sayarlar. Bir parça demiri ateşe atıp kızdırırlar. Önce Kağan bunu kısaçla tutup örse koyar, çekiçle döver. Ondan sonra beyler de öyle yapar. Bugünü mukaddes bilirler, böylece Tanrı'ya şükretmiş olurlar (Karabörk, 1995, s. 193). Sonraki dönemlerde Türk boyları Ergenekon'dan çıkış günü olarak gördükleri 21 Mart tarihini Ergenekon ya da Bozkurt günü olarak kutlamışlardır.

Anıl Yılmaz Kırgızistan'da bulunan Saymalıtış petroglifleri üzerine yapmış olduğu araştırmasında bu petrogliflerin Kazakistan'daki Tamgalı figürleri ile benzerlik arz ettiğini ancak benzerlerinin Avrasya'da Güney Sibirya'da ve Kafkasya'da da olduğunu belirtip, petrogliflerin Göktürk dönemine ait olabileceği tespitinde bulunarak Çin kaynaklarında zikredilen kutlamaların 3. ve 5. ayda yapılmasını çok farklı yorumlamıştır. "O yıl kutlamalarının eğer tören yapılacak yer müsaitse yani kar ile kapalı veya çok soğuk değilse tam vaktinde yani 21 Mart'ta yapılıyor olmalıdır, eğer hava şartları törenleri engelliyorsa o zaman mayıs ayına denk gelen beşinci ayda kutlamalar düzenleniyordu" (Yılmaz, 2013, s.224-225, 234) diyerek Salim Koca'nın ileri sürmüş olduğu baharın kuzeyde erken güney gölgelerinde daha geç gelmesinden ortaya çıkan iki aylık farkı (Koca,2002, s.51-57) bu şekilde yorumluyor. Bize göre de petrogliflerdeki figürler bir kutlamayı veya eğlenceyi gösteriyor, büyük ihtimalle Nevruz ve benzeri bir etkinlik petrogliflere yansıtılmış, kutlamaların 3. ve 5. ayda yapılmasının sebebi hava durumundan dolayı olmalıdır. Yüksek dağların zirvesinde bulunan bu

---

Animaux", T'oung Pao, 7 (1), 1906, 51-122. L. Bazin, Les Systèmes chronologiques dans le monde Turc ancien, Paris. 1991. (Ed. Du CNRS), s. 249-250); Léopold de Saussure, Les Origines de l'Astronomie Chinoise, T'oung Pao, 1909, pp.121-182. Vladimir Barthold, Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler, TTK, Ankara 2006, s. 8; A. H. Margulan, Nauçnaya Sessiya Po Etnogenezu Kirgizskogo Naroda, c. III, Frunze 1959; K. Ritter, Zemlevedenie Azii. Geografiya Stran, Nahodyaşıhsya v Neposredstvennyy Snoşeniyah s Rossiey, SPb. 1860, s. 552; B. Soltonoev, "Kırgızda Cıl Esebi", Kırgızdar, c. I, Bişkek 1993, s. 589. Abel Rémusat, Recherches sur les langues tartares, ou, Mémoires sur différents points de la grammaire et de la littérature des Mandchous, des Mongols, des Ouigours et des Tibétains, t.I, Paris, 1820. p.300-301). Bu takvimin Türklere ait olduğu yıl adlarının çoğunun Türkçe olmasından açıkça bellidir.

eserlerin kimsenin çıkmadığı bir yerde bulunması Gök Tanrı'ya yakın olma düşüncesinden dolayı olsa gerektir.

4. UYGURLARDA NEVRUZA BENZER KUTLAMALAR (744-840)

Uygur Türkçesinde “noruz” ya da “nevbahar” yılbaşındaki baharın ilk gününün karşılandığı ve bunun kutlandığı güne verilen addır (Ziyai, 2005, s. 184). Uygurlar zamanındaki kutlamaların da kendinden evvel kurulmuş olan Türk topluluklarının geleneklerini kendi bünyelerinde toplayarak yaşatmak amacını taşıdığını görüyoruz. Uygurların hayatı Ötüken ve Turfan, Kansu (Sarı Uygurlar), Sha-Chou'da geçtiği için Ötüken Uygurlarının kutladıkları Bahar Bayramı eski atalarınıninki gibi beşinci ayda yapılır, bu ayda Uygur Kağanının beylerinin ve halkının To-jen ırmağının kıyısında gök tanrıya kurban sunduğu hakkında Çin kaynaklarında bilgi vardır İlkbaharda kutlanan diğer bir bayram da çobanların hayvanları otlatmaya çıkarma ayı olarak kabul edilen ve 9 Mayıs'ta yapılan Örüs sara bayramıdır (İzgi, 1997; s. 132-133). Uygurlarda atalar kültürünün çok güçlü olduğu ölmüş büyüklere büyük saygı duyulduğu onlar için kurban olarak hayvan kesildiği bilinmektedir (Çandarlıoğlu, 2002, s.36). Bütün toylar ve merasimler kurbanla birlikte gerçekleşmektedir. Görüldüğü gibi Nevruz'la Kurban ritüeli arasında bir ilişki vardır (Bekki, 2004, s.11-17).

Ebu Dülef Seyahatnamesinde Dokuzoğuzlardan (Uygurlar) bahsedilirken onların gökkuşağını gördüklerinde bayram yaptıklarından söz edilmektedir (Şeşen, 2010, s.66)

Uygurlara seyahat eden Çin elçisi Wang Yen-te seyahatnamesinde Uygurların müzik aleti olarak k'ung hou (kopuz) kullandıklarından, büyük kısmının adetlerinin atlara binerek ok atmak olduğundan, seyahat etmekten hoşlandıklarından, seyahatlerinde mutlaka müzik aletlerini de beraberlerinde taşıdıklarından, daha çok ilkbaharda seyahat etmeyi sevdiklerinden ve bu seyahatleri sırasında kendi aralarında müzik aleti çaldıklarından, at sırtında iken çeşitli yaratıklara yay çekerek ok attıklarından söz edilmektedir (İzgi, 1977, s. 34).

Özkan İzgi, Shih Chi ve Huo Han-Shu adlı Çin kaynaklarında geçen birinci ayda yapılan festivalin diğer iki ayda yani beşinci ve dokuzuncu aylarda Lung ch'eng ve Tai-lin'de aynı olduğunu bundan dolayı da bu üç festivalin Yeni yıl Festivali, 21 Mart'a tesadüf eden İlkbahar Ekinos'u (gece gündüz eşitliği) ve Hristiyan âleminde yaygın olan Şükran Günü festivallerine rastladığını kaydetmiştir (İzgi, 1977, s. 30-31).

Çağdaş Uygur resminde Uygurların Nevruz kutlamalarını temsil eden tablolar yapılmıştır. Nevruz'u İran geleneğine bağlayan Firdevsi'nin Şehnamesi ve diğer kaynaklar yukarıda da belirttiğimiz gibi yanıltıcıdır. Çünkü Nevruz hakkındaki bilgiler orada XI. yüzyıldan itibaren görülür. Milâttan önceki yıllarda Nevruz hakkında İran metinlerinde herhangi bir iz ve kayıt yoktur. Ancak Hunlarda bu kayıtlar mevcuttur (Karaman, 1999, s.42)

Alışir Nevai “Çahar Divan” adlı eserinde Uygur makamları arasında Nevruz makamının bulunduğu bahsetmiştir. Bu makam ismi büyük ihtimalle Karahanlılar döneminde Uygur müzik kültürü içine girmiş olmalıdır (Köse, 2000, s. 14-15; Karaman, 2002, s.16-22).

“Uygur Türkleri arasında “Nevruz Koşakları” adıyla bilinen müstakil bir şiir türü de bulunmaktadır. Gerek hece vezniyle mani tipinde, gerekse de aruz vezniyle gazel tarzında yazılan nevrüz şiirlerinin belli bir ezgi ile okunmasına “Beyit” adı verilmektedir” (Özkan, 1995, s. 174; Köse, 2000, s. 9).

K. Kirter 13.yüzyılda kendisinin şahit olduğu bir Nevruz Bayramı konusunda şöyle yazmıştır: “İnsanlar yeni elbiselerini giyip, süslenip, kalpaklarını kâğıt çiçeklerle süslemişlerdi. Onlar, şehrin civarındaki büyük bir alana vardılar. Burada nakkare, ney ve diğer müzik aletleri çalınıyordu. Her yer çeşitli oyunların sedaları ile yankılanmaktaydı.” (Rahman, 1996, s. 123).

Salim Koca Hunlar ve Göktürklerin bayramlarını veya törenlerini Mayıs ayında, diğer toplumların da Mart ayında yapmalarını mevsimlerin erken veya geç gelmesi ile ilgili görmektedir. Sebebinin de Göktürklerin Turfan Uygurlarına göre daha kuzeyde oturmasına bağlamaktadır (Koca, 2002, s.51-57).

5. KIRGIZLARDA NEVRUZ'A BENZER KUTLAMALAR (840-920)

Çin kaynaklarında Kırgızlarda da Nevruz'a benzer kutlamaların olduğunu görmekteyiz. Çin kaynağı Tan-Shu'da on iki hayvanlı takvimle ilgili kayıtlar bulunmaktadır. Bu kayıtlara göre “Kırgızlar on iki hayvan yardımıyla yıl hesabı yaparlar, eğer yıl Tszı çemberindeyse sıçan yılı, Syuy işareti altındaysa köpek yılı derler, bu Uygurlarda da aynıdır” denmektedir (KKTB, II, 2003, 43). Çin'in Şimal Komşuları adlı kaynak eserde “Yeni yıla Mov-şı ay derler ve üç ay bir mevsimi teşkil eder. Bunlar yılı on iki şeyin tadadı ile hesap ederler. Mesela yıl “Yin” adlı devri işarete bulunursa o yıla

kaplan yılı derler. İklimleri pek soğuktur, büyük ırmaklar bile yarı yarıya donar. Bu adamlar darı, buğday, arpa ve bir nevi yulaf ekerler ve bir ezme değirmeni ile bunlardan un yaparlar. Darıyı ikinci ayda eker, dokuzuncu ayda toplarlar” (KKTB, II, 2003, s. 43; Eberhard, 1996, s. 67-68; Taşağıl, 2004, s.83). Bu bilgilerden Kırgızlarda on iki hayvanlı takvimin varlığından haberdar oluyoruz. Zaten Kırgızlar da Türk kültür çevresinde yaşadıkları için Nevruz’a benzer kutlamaların onlarda olmaması mümkün değildir. Yenisey Kırgız runik yazıtlarında da, Kırgızların bu takvimi kullandıkları görülür (Bazin, 1975, s. 88-116; Günay, 2006, s. 259).

Kırgızlar eski dönemlerden beri zaman hesaplamasını yapıyorlardı ve buna Kırgızca “Çıl sürüü” derlerdi (İsakov, 2013:162). “Çıl sürüü Kırgız Türklerinde VI.-VIII. yüzyıllardan beri devamlı olarak kullanılmakta olan bir takvim veya zaman hesaplama yöntemidir.” (Aynakulova; 2007:23). Kırbaşev, Çin kaynaklarına atıf yaparak Kırgızların yaklaşık 581-618 yıllarından itibaren yeni yılı (Nevruz) kutlamaya başladıklarını yazar (Kırbaşev, 1999, s.215).

Kırgızlarda bu bayramın adı makalemizin giriş kısmında belirttiğimiz gibi Cıl acıraş’tır. Günümüzde ise bununla birlikte daha çok Nooruz sözü kullanılmaktadır. Tarihi kaynaklarda Kırgızların bu bayramı nasıl kutladıklarına dair çok açık bir bilgi yoktur. Fakat yakın zamanlardan beri Nevruz Kırgızlarda en önemli bayramlardan biri olarak kutlanmaktadır. Geçmişte Hunlar, Göktürkler ve Uygular gibi kutladıkları tahmin edilmektedir. Ayrıca Kırgızlar on iki hayvanlı takvimi kullanmışlar ve bu takvimde yeni yılı 21 Mart’ta başlatmaktadırlar. Buradan da Kırgızların Nevruz’a benzer bir uygulama veya kutlama yaptıkları görülüyor. Kırgızların yaptığı bugünkü kutlamalar, Hunların, Göktürklerin ve Uyguların döneminde yapılan kutlamaların benzeridir. Günümüzdeki kutlamalar adeta panayır havasında geçer. Büyük meydanlarda büyük kalabalıkların katılımı ile gerçekleşir, aynen Hunlarda, Göktürklerde, Uygurlarda olduğu gibi iyi dilekler ve dualarla başlar, birlikte sümölök yenilir ve çeşitli yarışmalar yapılır. Kutlama yapılan meydana kurulan pazarda çeşitli eşyalar alınır, satılır. Tıpkı eski ataların kutladığı gibi bu bayram kutlanır (Karatayev, 1995, s.12/86; Cumakunova, 1999, s. 75-81.).

Çin’deki Tan İmparatorluğu zamanında yazılmış bir eserde yer alan “Kırgızdardın cıl esebinde cıl başı Nooruz (Kırgız yıl hesabında yılbaşı Nevruz)” ifadesinden bu geleneğin 581-618 yıllarında var olduğunu ve Kırgızların tarihinin ne kadar eskilere dayandığını söyleyebiliyoruz.” diye bir bilgi var (Çevik, 2014 s.16) Ama bu bilgi Tan Hanedanı dönemine ait kaynakların ne Rusçasında ne de Fransızcasında yer almamaktadır. Bu bilgi

bir önceki sayfada İsakov'un zikrettiği bilgidir. Ancak orada Nooruz sözü geçmez. Çünkü o zaman hiçbir Türk topluluğu tarafından Nevruz sözü kullanılmıyordu. Nevruz sözü ileriki sayfalarda göreceğimiz gibi Selçuklular zamanında benimsenmiştir.

Nevruz'un kime ait olduğu, ilk defa hangi halk tarafından kutlandığı ve diğer halklara nasıl geçtiği konusunda değişik görüşler olsa da bu bayrama benzer etkinliklerin Türklerde başka halklara göre yüzyıllardan beri daha coşkulu kutlandığı görölüyor. Türklerin komşuları Tibetliler bu bayramı buğdayın olgunlaştığı ilk ayda, Kang Devleti on ikinci ayda, Merv Devleti ise beşinci ayda kutlamışlardır (Ekrem, 2016, s. 74-75). İranlıların Nevruz'u M.Ö. kutladıklarına dair kaynak mevcut değildir. İranlıların eski tarihi Firdevsî'nin "Şehname" adlı eserindeki efsanevi bilgilerden öteye gitmemektedir. Çünkü Şehname XI. yüzyılda (980/990-1018) yazılmıştır, milattan önceki olaylar rivayetlere dayanmaktadır ve Farslar Nevruz Bayramını XI. Yüzyıldan itibaren kutlamaya başlamışlardır (Ekrem, 2016, s. 69). Ekrem değişik Çin kaynaklarındaki bilgilerden yola çıkarak "Türklerde Nevruz Bayramının (Başay) otların yeşerdiği zaman kutlandığını söylemek mümkündür" demektedir (Ekrem, 2016, s. 74).

6. KARAHANLILARDA NEVRUZ KUTLAMALARI (840-1212)

Kaşgarlı Mahmut'un divanında⁵ ve Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig⁶ adlı eserlerinde Nevruz sözü açıkça geçmemesine rağmen oradaki bazı

⁵ Divan ü Lûgat-it-Türk'te aylarla ilgili su bilgiler verilir: "Ayların adlarına gelince: Şehirlerde Arapça ad kullanılır. Göçebe olan ve Müslüman olmayan Türkler, yılı dört ayrıma bölerek ad verirler. Her üç ayın bir adı vardır. Yılın geçmesi bununla bulunur: Yenigün (Nevruz)den sonra ilkbahara "oglak ay", sonra "ulug oğlag ay" derler; çünkü bu ikinci parçada oglak büyür. Bundan sonra "ulug ay" denir; çünkü bu parça yaz aylarıdır." Bkz: Kaşgarlı Mahmut, Divan-ı Lûgat it-Türk, TDK Yayınları, Ankara, 1985, s. 347-348.

⁶ Arat, R.R. Kutadgu Bilig, TTK Yayınları, Ankara, 1991, s. 16-17. Yusuf Has Hacib yukarıda bahsedilen tasvirleri şöyle çevirmiştir:

Şarktan bahar rüzgârı eserek geldi; dünyayı süslemek için, cennet yolunu açtı.
Kâfûr gitti, kara toprak misk ile doldu; dünya kendisini süsleyerek, bezenmek istiyor.

Bahar rüzgârı eziyetli kışı sürüp, götürdü; parlak yaz tekrar saâdet yayını kurdu.
Güneş balık-kuyruğundan (hût), kuzu-burnuna (hamel) kadar olan yerine tekrar döndü.

Kurumuş ağaçlar yeşiller giyindi; tabiat mor, al, yeşil ve kızıl renkler ile süslendi.
Kara yeryüzüne yeşil ipek bağladı; Hitay kervanı da bunun üstüne Çin kuması yaydı.
Düzlükler, dağlar, sahralar ve ovalar bunu yayıp, döşendiler; vâdiler ve yamaçlar al

tasvirler Nevruz'u hatırlatmakta ve Karahanlılar zamanında da buna benzer bir etkinliğin olduğunu göstermektedir. Kaşgarlı Mahmud'un eserinde Nevruz sözünün yer almaması onun ölümüne kadar (1074) Nevruz sözünün Karahanlılarda henüz bilinmediğini gösterir. Ancak aynı yıllarda Selçuklu Sultanı Melikşah'ın isteği ile veziri Nizamü'l Mülk Ömer Hayyam'a başlangıcı Nevruz günü yani koç burcunun ilk gününe gelen bir takvim hazırlatmıştır. Buradan Karahanlıların ilk dönemlerinde de Nevruz'a benzer kutlamaların olduğunu ama bunun Nevruz adıyla olmadığını söyleyebiliriz. Kaşgarlı Mahmut'un Besim Atalay tarafından yayınlanan divanında "bayram sevinç ve eğlence günüdür, behrem kelimesinden bozulmuş olduğunu sanıyorum diye açıklanmıştır (DLT, III, 1985, s.176).

Ercilasun ve Akkoyunlu tarafından neşredilen Divânü Lügâti't-Türk'te ilgili madde şu şekilde kaydedilmiştir: "Türklerde yedi günün adı yoktur. Çünkü "hafta" İslamiyet'le bilinmiştir. Aynı şekilde, şehirlerde ay adları da Arapça adlandırılır. Göçebeler ve cahil kâfirler ise onu dört mevsimle adlandırır. Her üç aylık dönemin bir ismi vardır. Onunla yılın geçtiği anlaşılır. Nevruz'dan (Arapça Neyruz olarak geçer) sonraki baharın başlangıcına oğlak ay dendiği gibi ondan sonra ulug oğlak ay yani "büyük oğlak ayı"dır; çünkü ikinci ayda o (oğlak) büyür. Ondan sonra ulug ay yani büyük ay. Çünkü bu, yazın ortasıdır; süt çoğalır, bütün hayvanların ve yerin ürünleri artar. Diğeri de bunlar gibidir; çok az kullandıkları için onu zikretmiyorum; sen anla." (Ercilasun & Akkoyunlu, 2015, s. 150).

Kabalıcı Yayınevi tatarından basılan Kaşgarlı Mahmud Divanu Lügat'it-Türk'te, "Şenlik; bayram (Oğuz lehçesi). Bunun sevilen bir ifade olan badram: sevinç, eğlence sözcüğünden türediğini düşünüyorum, çünkü bir bayram günü aynı zamanda zevk ve eğlence günüdür. İslâmiyet'ten önce Türklerde özel bayram günleri yoktu, dolayısıyla bunu anlatmak için bir sözcüğe ihtiyaç duyuldu. Eğer böylesi bir sözcüğe sahip olsalardı [böylesi bir anlamı ifade etmeleri gerekseydi] bunu bütün Türkler kullanırdı, ancak bayram sözcüğü yalnızca kendi lehçelerinde zel'i (d)ye (y) yapanlar tarafından bu anlamıyla kullanılır" diye açıklanmıştır (Yurtsever, 2007, s. 166). Görüldüğü gibi Divanü-Lugat-it Türk'te Nevruz adı geçmez, onun yerine bayram sözü kullanılmıştır. Demek ki, Karahanlılar çağı (840-1212) ortalarında bile Nevruz sözü Türkler tarafından henüz benimsenmemişti.

---

ve yeşil giyerek, süslandılar.

Binlerce çiçekler gülerek açıldılar; dünya misk ve kâfir kokusu ile doldu.

Karanfil kokulu bahar rüzgârı esti; dünyanın her tarafı misk ve amber kokusu ile doldu.

Salim Koca Divan'daki "Bayramlar XI. yüzyıl Türk toplumunda, "bayram yeri" adı verilen bir meydanda kutlanmaktaydı. Bayram yeri, özellikle çiçeklerle süslenmekte, çıra veya meşalelerle aydınlatılmaktaydı ki, burası Kaşgarlı'nın ifadesiyle âdetâ "gönül açan" bir mekân olmaktadır (DLT, III, 1985, s. 480)" ifadelerinden çiçeklerin ilkbaharda açtığını düşünerek Nevruz'u tasvir ettiği sonucunu çıkarır (Koca, 2002, s. 51).

7. SELÇUKLULARDA NEVRUZ KUTLAMALARI (1037-1157)

Selçuklular zamanında Nevruz'a çok değer verildiğini ve onun Türklerde önemli bir bayram olduğunu Tuğrul Bey'in 1058 yılında Nevruz Bayramı nedeniyle ordusuna izin vermesinden, Selçuklu Sultanlarının bu bayramda Abbasi Halifelerine hediyeler vermelerinden⁷, Tuğrul Bey'in 1060 yılında Tebriz kuşatmasından vazgeçip askerlerine Besa'da kalmalarını emretmesi ve askerlerin Rey'e dönmek istemeleri üzerine "Nevruz gelince istediğiniz yere gideriz" ifadelerinden anlıyoruz (İbn ül-Esir, C. IX, 1987, s. 484, 492); Korkmaz, 1999, s. 253). Selçuklular özellikle bürokraside İran etkisinde kaldıkları için devlet teşkilatı yanında kültürel unsurlarından da etkilenmiştir. Daha önceki Türk devletlerinde atalara kurban, ritüel, kutlama gibi etkinliklerin adı Selçuklular zamanında Nevruz olmuştur.

Tarihi kaynaklarda Nevruz günü meydana gelen olaylara da yer verilmiştir. Bunlardan biri bir Nevruz Bayramında Bâtinîlerin Sultan Sencer'in Veziri Muinu'd-din Nasiru'd-devle Muhtassu'l-mülk Ebu Nasır Ahmed b. Fazl b. Mahmud el-Kaşani'yi öldürdüklerinin kaydedilmesidir (Korkmaz, 1999, s.253-254).

Selçuklular zamanında Nevruz'la ilgili kayıtlardan biri de Melikşah (1072-1092) ile veziri Nizamü'l-Mülk (1018-1092) tarafından Ömer Hayyam ve bilgin arkadaşlarına Nevruz'u koç burcunun ilk gününe koymak ve bugünkü takvimin başlangıcı yapmak üzere bir takvim hazırlattıkları ile ilgili bilgidir (Öztürk, 2017, s.152). Bu takvime Melikşah'ın Celâlüd-devle sanından dolayı Celâli Takvimi denilmiştir (Akgür, 1989, s. 183).

Yukarıda da görüldüğü gibi Selçuklular da Nevruz bayramına büyük önem vermiş, bu bayramı değişik etkinliklerle ve eğlencelerle kutlamışlardır. Nevruz'da şenliklerin yapıldığı, özel yemeklerin pişirildiği, özel hediyelerin alınıp verildiği de bilinmektedir. Selçuklularda yılbaşı, güneşin koç burcuna girdiği gün olan Nevruz günü olarak kabul edilmiştir. Selçuklular dönemi

⁷ "Sultan bu sene Nevruz günü, veziri Amîdülmülk ile birlikte halifeye kıymetli takıların dışında on bin dinar para gönderdi." (İbn ül-Esir, 1987, 492).

devlet adamı Nizamü'l-Mülk de Siyasetnâme adlı eserinde bu bayramdan söz eder. Bu bayramın aynı zamanda yılbaşı olduğunu belirterek Nevruz geleneklerini anlatır (Nizamü'l-Mülk, 1982, s. 53). Nevruz kelimesi de Türk topluluklarında ilk defa Selçuklu dönemi kaynaklarında geçmektedir. Bilindiği gibi Selçuklu dönemi Fars etkisinin en yoğun olduğu dönemdir. Türkiye Selçukluları, Beylikler Dönemi ve Akkoyunlu Uzun Hasan zamanında Nevruz günü yılbaşı olarak kabul edilmiş ve vergiler buna göre tanzim edilmiştir (Korkmaz, 1999, 254).

8. OSMANLILARDA NEVRUZ KUTLAMALARI (1299-1922)

Osmanlı devrinde de Nevruz'un, oldukça canlı bir biçimde kutlandığını görüyoruz. Bu kutlamalarda Kayı Boyuna mensup Karakeçili aşiretinin 21 Mart tarihinde Ertuğrul Gazi'nin türbesi etrafında toplanarak burada bayram yaptıkları da bilinmektedir. Bu bayramın bir diğer adı genellikle "Yörük Bayramı" olarak bilinmektedir. Osmanlı Devrinde 21 Mart günü padişahın da katılımıyla çeşitli etkinlikler yapıldığı bu etkinliklerde sultanın Nevruz tebriklerini kabul ettiği, halkın Nevruz'unu kutladığı, Nevruz şenliklerinde bulunduğu gün olması hasebiyle, 21 Mart tarihinin Nevruz-ı Sultanî, yani sultana mahsus, sultan tarafından veya sultanın katılımıyla kutlanan Nevruz günü olması bakımından böyle bir isim aldığı söylenilebilir. Kayıtlardan Nevruz'un Osmanlı saraylarında da özel törenlerle kutlandığını görüyoruz. Bu günde Müneccimbaşı yeni takvimi padişaha götürüp sunar ve ondan bunun karşılığı olarak ihsan alırdı (Dingeç, 2009, s. 1058-1060). Nevruz'da hekimbaşı da macun kaynatır, içine anber, afyon gibi birçok kokulu bitkiler koyardı (Uzunçarşılı 1945, s. 366, 367). Manisa "Mesir Şenlikleri" de Nevruz kutlamalarından ortaya çıkmıştır. Bu macun şekli Merkez Efendi tarafından yaptırılmış ve Nevruz günü dağıtılmıştır. Kanuni Sultan Süleyman'ın (1520-1546) annesi Ayşe Hafsa Valide Sultan 1522 yılında Manisa'da bir cami yaptırmıştı. Burada görevlendirilmek üzere İstanbul'da oturmakta olan Şeyh Sümbül Efendi'den ehliyetli bir kişi ister, sultana Merkez Efendi tavsiye edilir ve Manisa'ya görevlendirilir. Merkez Efendi Darüşşafaka'da hekimlik yapmıştır. Merkez Efendi, Nevruz macununu şifa olarak Manisa'da imal edip camiden halka atarak hastalara şifa olarak tedavi yöntemi uygular. Onun bu macun formülünü, mürşidi olan ve cenazesini yıkayan 12 İmamdan Hz. İmam Zeynel Abidin soyundan gelen Seyyid Nizamoğlu'ndan öğrendiği söylenir. Macun yapma geleneğinin bundan sonra arttığı ve bazı şehirlerin ekonomisine yaptığı da biliniyor.

Yine bu bayramda Nevruzîyye denilen tatlı ilk önce padişaha, sonra

şehzade ve sultanlara, kadın efendilere, sadrazama, Enderûn ve bîrûn mensuplarına, devlet adamlarına sunulur, bunun karşılığında ise hediye alınır. Tatlıyı takdim eden hekimbaşına padişah huzurunda kürk giydirilmesi âdettendi (Halaçoğlu, 1996, s. 185).

Osmanlı devrinde kutlanan Nevruz etkinlikleri Cumhuriyetin ilk yıllarında da resmî olarak devam etmiştir. Osmanlılarda Kanuni Sultan Süleyman'dan beri Manisa'da Merkez Efendi'nin Kanuni'nin annesi Safiye Sultan için 41 türlü baharattan yapılan "Mesir Macunu" nun halka dağıtılması da Nevruz gününde olur.

Osmanlı'nın son dönemlerinde Anadolu'nun birçok yerinde olduğu gibi 1914 ve 1915 yıllarında Kastamonu'da Nevruz kutlamaları gerçekleştirilmiştir (Yılmaz, 2004a, s. 13-14). Kastamonu halk kültüründe Nevruz'a ait bilgiler, atasözleri, deyimler, adet ve inançlar veya bunlara ait izler bulmak mümkündür (Yılmaz, 2001, s. 283-290). Mehmet Serhat Yılmaz, Kastamonu'da Nevruz adlı eserinde bu kutlamaları ayrıntıları ile yazmış, Kastamonu'da Nevruz konusunda yaptığı çalışmalar çerçevesinde, Taşköprü'de Obruk köyünde bir "Nevruz Sultan Türbesi" olduğunu da tespit etmiştir (Yılmaz, 2004; 2004b. S.11-12). Bundan Kastamonu'da Nevruz'la ilgili inançların eskilere dayandığını görüyoruz. Nevruz Sultan büyük ihtimalle Nevruz günü doğduğu için bu adı almış olmalıdır. Nevruz ismi genellikle günümüz insanları arasında pek yaygın bir isim değildir. Osmanlıda Nevruz kutlamaları kendinden önceki devletlerden daha ihtişamlı olmuştur. (Mustafa Nuri Paşa, 1980, s. 227; Bayak, DİA, 2008, s. 62).

Nevruz'un Osmanlı devlet adamlarının ve aydınlarının birbirlerini tebrik ettikleri bir bayram olduğu da bilinmektedir (Oğuz, 2002, s. 23).

1895 miladi tarihli Malumat Mecmuası adlı derginin dördüncü sayısında "Ziyaret-i Türbe-i Ertuğrul ve Karakeçili Aşireti" başlıklı bir yazıda Karakeçili Aşireti'nin her yıl Söğüt'teki türbeyi ziyaret etmeyi uğurlu saydığı ve adet haline getirdiğinden bahsedilmektedir (Konyalı, 1959; Aydın, 2018, s. 17-18). Gerçekten de dönemin padişahını Söğüt başta olmak üzere Ertuğrul Gazi'yi Anma ve Söğüt Şenliklerine büyük önem verdiği ve bu dönemde şenlikler milli ve dini bir bayram statüsüne kavuştuğu, bu şenliklerde padişahın bir temsilcisinin bulunmasından dolayı resmi bir nitelik kazandığı ve yine padişahın temsilcisinin, Söğüt'e gelen Karakeçili beylerine, oymak reislerine padişah tarafından verilen nişanları dağıttığı ve törene Yıldız Sarayı'ndan gelen askeri bir birlik ile bando birliğinin eşlik ettiği bilinmektedir (Ülkütaşır 1967, s.34-37; Aydın, 2018, s.17-18).

Şakir Ülkütaşır şenliklerin eski zamanlarda Nevruz gününe rastlayan

Mart'ın dokuzunda, II. Abdülhamit zamanında ise padişahın tahta çıktığı tarih olan 19 Ağustos'ta yapıldığını zikreder (Ülkütaşır, 1967, s. 34-37). Ayşe Osmanoğlu da hatıralarında, saraydaki Nevruz kutlamalarından bahsetmiştir. (Osmanoğlu 1984: 106-107).

II. Meşrutiyet'ten sonra Türkçülük akımının güçlenmesiyle Edebiyatta Genç Kalemler ortaya çıkmış dilde sadeleşmeye ağırlık verilmişti bu sırada İttihat ve Terakki Partisi, Nevruz'un devlet görevlilerinin katılımıyla resmî törenle "Ergenekon Bayramı" olarak kutlanmasını kararlaştırmıştır (Tan, 2004, s.8).

Kastamonu ve Konya'da gerçekleştirilen Nevruz kutlamalarından basın geniş bir şekilde bahsetmişti. Ömer Seyfettin Ergenekon-Nevruz Bayramı konusunda ilk araştırma yazısını yazmış ve bu yazı Tanin gazetesinin 18 Mart 1330/1914 tarihli baskısında yayımlanmıştır. Çay, 1999, s. 285-292)

9. CUMHURİYET DÖNEMİNDE NEVRUZ KUTLAMALARI (1922-)

Cumhuriyet döneminde de Atatürk 22 Mart 1922 tarihinde Ankara'nın Keçiören semtinde Nevruz şenlikleri düzenletir ve kendisi de bu şenliklerde hazır bulunur. Ancak Atatürk'ün ölümünden sonra İsmet İnönü zamanında resmi kutlamalar kesintiye uğrar, buna rağmen Anadolu'da kırsal kesimde bazı yerlerde kutlamalar devam eder.

Söğüt'te geçmişte yılın farklı zamanlarında kutlanan şenlikler, Mart-Nisan aylarının soğuk geçmesi, maddi imkânsızlıklar, Eylül ayının hasat mevsimi ve ürünlerin satıldığı dönem olması sebebiyle 1946'dan sonra Eylül'ün ikinci hafta sonuna denk gelen tarihlerde kutlanmıştır (Akbaş 2009; Aydın, 2018, s. 17-18).

TBMM açıldıktan sonra ilk Nevruz-Ergenekon Bayramı, 21-22 Mart 1921 tarihinde kutlanır. 1921 yılı Nevruz'u, Ergenekon Bayramı ise Yunanlıların yenilgi sonrası tekrar saldırıya geçtikleri gergin bir ortamda gerçekleşir. Bundan dolayı resmî devlet töreni ve resmigeçit yapılamaz. Buna rağmen halk ve öğrenciler, kırlara gidip Nevruz sofraları kurarlar. Ankara gazeteleri, bu kutlama olaylarının haber yaparlar.

İstiklâl Savaşı yıllarında, halk ve devlet görevlileri 21-22 Mart Nevruz'u; gelenekte Nevruz, resmiyette Ergenekon Bayramı olarak kutlamayı sürdürür. TBMM Başkanı ve Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Millî birlik ve beraberliğin pekiştirilmesi amacıyla Nevruz-Ergenekon Bayramı kutlamalarına büyük önem verir (Tan, 2004, s.8).

Cumhuriyet döneminde birçok şehrimizde kesintili de olsa Nevruz kutlamaları yapılmıştır. Bunlarla ilgili çok sayıda belge ve kanıt vardır. Onun için biz bu döneme sadece atıf yapacağız (Tural, 2000, 343-350; Parlakyıldız, 2001, s.121-130; Yakıcı, 1995, s.17-18; Şengül, 2005, s.1-17; Çetin, 1989, s.11-12). Yoksa ki bu dönem kitap hacminde bir çalışma gerektirir.

10. SONUÇ

Nevruz ve benzeri kutlamalar genellikle bütün doğu halklarında ve ismi başka olsa da başka milletler tarafından kutlanmakla birlikte Türklerde çok eskiden beri özel bir öneme sahiptir. Eski devirlerden beri Nevruz Türkler tarafından değişik isimler altında kutlanıla gelmiştir. Dini içerikli bir bayram veya etkinlik değildir. Milli bir bayram veya etkinlik olarak kabul edilmelidir. Eski Türklerden itibaren Atatürk'ün ölümüne kadar aralıksız değişik Türk devlet ve toplulukları tarafından kutlanmıştır. Sonraki dönemde kutlanmamasının sebebi siyasidir. Bu bayram veya etkinliği istismar ederek başka yönlere çekenler de olmuş, ancak devlet tarafından bayram olarak kutlanmaya başlanmasıyla bu istismar önlenmiştir. Nevruz adına Kuzey Türklerinde başka isimlerle rastlanması bu ismin Türklerde Farslarla ilişki içine girdikten sonra ortaya çıktığını göstermektedir. Türkçeye söz be söz çevrildiğinde Yenigün'dür. Kaşgarlı Mahmut da bu şekilde kaydetmiştir. Bu sözün eski Türklerde kullanımı Yenigün, Cılgayak, Çılpazı, İsiyah, Cıl acıraş,, Nartukan, Nartuganş veya bugün Kazak Türklerinin kutladığı Uluttın Ulı Küni olmalıdır. Türkler Saymaltaş'ta bulunan petrogliflerde görüldüğü gibi bu bayramı taşlara da resmederek önemini gelecek nesillere anlatmaya çalışmıştır. Eski Türkler gibi günümüz Türkleri de bu bayrama büyük önem vermektedir. Nevruz İslam Dünyasında Emeviler ve Abbasiler döneminde yeniden şekillenmiştir. Selçuklu zamanından sonra eski adları gene yaşamakla birlikte Nevruz adı daha ön plana çıkmış bu isim yaygın olarak kullanılmıştır. Bununla birlikte bu kutlamalar Çin kaynaklarında zikredilen şekliyle asırlardan beri kutlanmış ve günümüzde de hemen hemen aynı olarak kutlanmaktadır. Şimdiki Türkistan Türkleri 21 Mart'ı yılbaşı bayramı olarak kabul edip, bir hafta boyunca çeşitli etkinliklerle Nevruz'u kutlamaktadırlar, Azerbaycan, Kazak, Türkmen, Tatar, Özbek, Uygur Türkleri; Anadolu, Kafkasya ve Balkan Türkleri Nevruz geleneğini canlı olarak günümüze kadar yaşatmışlar ve hâlen de yaşatmaktadırlar. Ancak Sovyet döneminde Orta Asya'da ve Atatürk'ün ölümünden sonra Türkiye'de bu bayramı kutlama etkinlikleri bir süre kesintiye uğramıştır. Son yıllarda (1996) devletimiz bu bayrama önem vermiş ve 21 Mart'ın Nevruz Bayramı olarak kutlanmasını kabul etmiştir.

11. KAYNAKLAR

- Abel Rémusat, (1820). *Recherches sur les langues tartares, ou, Mémoires sur différents points de la grammaire et de la littérature des Mandchous, des Mongols, des Ouigours et des Tibétains*, t.I, Paris.
- Akbaş, R. (2009). *Geçmişten geleceğe Söğüt. Bilecik: Ertuğrul Gazi'yi Anma ve Söğüt Şenlikleri Vakfı Yayınları*, Yayın No:6
- Akgür, N. (1989). Celâli takvimi. *Türk Dünyası Araştırmaları*,61/167, İstanbul.
- Aksoy, M. (1996). Kültür sosyolojisi açısından Nevruz bayramı. *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı:100, Şubat İstanbul.
- Aydin, S. (2018). Ertuğrul Gazi'yi anma ve Söğüt şenlikleri, *Dünden Bugüne Eskişehir ve Yöresindeki 16 Etkinliğin Öyküsü* (Festivaller, Şenlikler, Özel Günler), Mayıs.
- Bekki, S. (2004). Nevruz-kurban ilişkisi ve kurbanla bağlı olarak yapılan ritler-pratikler. Ankara: *Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Dergisi*, S 29
- Biçurin, İ. (1851). *Sobraniye svedeniy o narodah obitavşih v Sredney Azii v drevnie vremena*, Petersburg, T. I, 1851, Almatı.
- Ercilasun, A., B. & Akkoyunlu, Z. (2014). *Kâşgarlı Mahmud Dîvânı Lugâti 't-Türk, Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Altaysko-russkiy slovar. (2018). *Redkollogiya: kand. Filol. Nauk A.E. Çumakeev (otv.red.), kand. İst.nauk N.V. Ekkev, kand. Filol. Nauk. A.N. Mayzina, K.K. Piyantinova, N.N. Tıdikova, kand.filol.nauk E.V.Tyunteşeva: BNU RA "Nİİ altaystiki S.S. Surazakova".-Gornoaltays.*
- Arat, R.R. (1991). *Kutadgu Bilig*, TTK Yayınları, Ankara.
- Aynakulova, G. (2007). Grigoryen Kıpçaklar ve on iki hayvanlı Türk takvimi. *Milli Folklor*, Yıl. 19, Sayı: 74, Ankara.
- Barthold, V. (2006). *Orta Asya Türk Tarihi hakkında dersler*, TTK, Ankara.
- Bayak, C. (2008). Nevruzîyye. *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. XXXIII, 62.
- Bazin, L. (1991). *Les Systèmes chronologiques dans le monde Turc ancien*, Paris.
- Bazin, L. (1974). *Les Calenderiers Turc Anciens et Medievaux*, Lille.
- Biray, N. (2009). 12 hayvanlı Türk takvimi, -zamana ve insana hükmetmek. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* Sayı 39, Prof. Dr. Hüseyin AYAN Özel Sayısı, Erzurum.
- Chavannes, E. (1906). Le cycle Turc des douze animaux. *T'oung Pao*, 7 (1).
- Çağatay, N. (2001). Kuzey yarımküre halklarının yılbaşı günü Nevruz, *Uluslararası Nevruz Sempozyumu Bildirileri*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 21-23 Mart, Ankara.
- Çandarlıoğlu, G. (2002). Uygur devletleri tarihi ve kültürü, *Türkler Ansiklopedisi, Genel Türk Tarihi, İlk Çağ*, Cilt:2, Ankara.
- Çay, A. M. (1985). *Türk Ergenekon Bayramı Nevruz*, TKAE Yayınları, Ankara.
- Çetin, İ. (1989). Alacahan'da Nevruz Kutlamaları. *Milli Folklor*, (29-30).
- Çevik, M.E. (2014). Kırgızlarda Nevruz, *Güzel Türkistan*, Sayı:2, Mart.
- Cœdès, G. (1890). *L'origine du cycle des douze animaux au Cambodge*, T'oung

- Pa'o, Paris.
- Cumakunova, G. (1999). Kırgızların Nevruz kutlamalarında eski Türk inançlarının izleri. *Türk Dünyasında Nevruz III. Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri*. Ankara: Atatürk Kült. Merk. Yay.,
- Deliömeroğlu, Y. (1996). Saha Türklerinde bir Nevruz versiyonu: Isıakh bayramı. *Nevruz ve Renkler-Türk Dünyasında Nevruz İkinci Bilgi Şöleni Bildirileri* (Ankara, 19-21 Mart 1996), Hazırlayan: Sadık Tural-Elmas Kılıç), Atatürk Kültür Merkezi Ankara, 1996.
- Dingeç, E. (2009). Osmanlı sarayında eski bir Türk geleneği: Yeniyılta hediyeleşme. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 4/8 Fall.
- Ekeev, N.V. (2018). *Altaysko-russkiy slovar/Nauç.-issled*. İn-t altaistiki S.S. Surazakova.
- Ekrem, N. H. (2016). Çin kaynaklarına göre Türklerde Nevruz. *Curr Res Soc Sci*, 2 (2).
- Fedotov, M. R. (1963). Ob arabskih i persidskih zaimstvovaniyah v çuvaşskom yazıke (leksiko-semantiçeskiy obzor i slovar), Nauçno-issledovatel'skiy institut yazıka, literaturı, istorii i ekonomiki pri sovete ministrov çuvaşskoy ASSR *Uçeniye zapiski*, Vıp. XXVI.
- Fedotov, M. R. (1996). *Etimologiçeskiy Slovar, Çuvaşskogo yazıka*, v 2-x tomah, T.I, Çeboksarı.
- Fuks, A. A. (1840). *Zapiski o çuvaşah i çeremişah Kazanskoy gubernii*, Tipografiya Kazanskogo İmperatorskogo Universiteta, Kazan.
- Ganiev, F., Ahmeytanov, R. & Açıkgöz, H. (1997). *Tatarça-Törekçe-Süzlek/Tatarsko-turetskiy slovar*. Moskva,
- Gaydarci, G. A. i dr. (1973). *Gagauzsko-Russko-Moldavskiy Slovar*, Redaktor Prof. Dr. N.A. Baskakov, Moskva.
- Günay, Ü. (2006). Türk dünyasında kronolojik sistemler. *Erciyes Üniveritesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 20, Kayseri.
- Gündüz, Ş. (2000). Kadim Ortadoğu'dan Orta Asya'ya Nevruz. *Bilig-12/K1ş*, Ankara.
- Güzel, S. (2018) Aleksandra Andreyevna Fuks'un 1840 tarihli kazan notlarında Çuvaşça dil malzemesi, [Chuvash Linguistic Material in Aleksandra Andreyevna Fuks' Kazan Notes dated 1840]. *Türkiye ile Türk Dünyası Arasında Bir Köprü Yavuz Akpınar Armağanı*, Editörler: Nazım Muradov-Yılmaz Özkaya, Ankara: Bengü,
- Hakassko-russkiy slovar-*Hakas-orıs söstik*.-Novosibirsk, Nauka, 2006.
- Halaçoğlu, Y. (1996). *Osmanlılarda Nevruz kutlamaları*. Nevruz ve Renkler, Haz. Sadık Tural-Elmas Kılıç, AKMB, Ankara.
- İbn ül-Esir, (1987). *İslâm tarihi el-Kâmil fi't-Târîh tercümesi*, (Çev. Abdülkerim Özyaydın), Bahar Yayınları, C.IX, İstanbul.
- İngilizce-Türkçe Redhouse Sözlüğü, İstanbul, 1995.
- İsakov, A. (2013). Kırgızlarda ve Moğollarda on iki hayvanlı takvim (VI.-XV. Yüzyıllar Arası. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 3,

Sayı: 6, Temmuz-2013.

- İzgi, Ö. (1977). Hunlar, Göktürkler ve Uygurlarda geleneksel festival ve eğlenceler. *Tarih Dergisi*, Sayı:3, İstanbul.
- İzgi, Ö. (1989). *Wang Yen-Te'nin seyahatnamesi*, TTK Basımevi, Ankara
- Kafkasyalı, A. (2005). Türk dünyasında Nevruz geleneğine toplu bakış. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 6 (2), Erzurum.
- Karabörk, K. (1995). *Şecere-i Türk üzerinde bir sentaks çalışması*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya.
- Karaman, R. (1999). Türkiye’de Nevruz kutlamaları. *Milli Folklor Dergisi*, Yıl:11, Sayı: 42.
- Karaman, R. (2002). Uygur folklorunda Nevruz kutlamaları. *Milli Folklor*, C. 53, Yıl:14, Bahar.
- Karatayev, K. (1995). Kırgız tarihi ve Nevruz. *Türk Kültüründe Nevruz Uluslararası Bilgi Şöleni (Sempozyum) Bildirileri*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayını (Yay. Haz. Sadık Tural), Ankara.
- Kasgarlı Mahmud, (1985). *Divan-ı Lügat it-Türk*. (Çev: Besim Atalay)TDK Yayınları, Ankara.
- Kırbaşev, K. Nevruz ve yılınâme. *Türk Dünyasında Nevruz. Üçüncü Uluslararası Bilgi Şöleni*, 18-20 Mart, Elazığ 1999.
- Kırgızdardın cana Kırgızstandın tarihıy bulaktarı, (2013). (Bundan sonra KKTB), c. II, Kırgız-Türk Manas Üniversitesi Yayınları, Bişkek.
- Koca, S. (2002). *Eski Türklerde bayram ve festivaller*, Türkler III, Ankara.
- Korkmaz, S. (1999). Selçuklularda Nevruz kutlamaları. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:8
- Köse, A. (2000). *Uygur Türklerinde müzik incelemesi*, İstanbul Teknik Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, Haziran İstanbul.
- Köse, F. (2007). *Osmanlı Devleti'nde Nevrüz*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Kunanbayev, A. (2008). *Shygarmalar. Abai Halqaraluk Kory*. Almatı.
- Langescheit *Turkisch-Deutsch*, İstanbul, 1993.
- Léopold de Saussure, (1909). *Les origines De l'astronomie Chinoise*. T'oung Pao.
- Liu Mau-Tsai, (2006). *Çin kaynaklarına göre Doğu Türkleri*, Çev: E. Kayaoğlu-D. Banoğlu, Selenge Yayınları, İstanbul.
- Margulan, A.H. (1959). *Nauçnaya sessiya po etnogenezu Kirgizskogo naroda*, c. III, Frunze.
- Memiş, E. (2002).Ortadoğu'da Türklerin varlığı tartışmaları, *Türkler Ansiklopedisi*, C.I, Ankara
- Mustafayev, E. M. E. & Şerbinin, V.G. (1972). *Rusça-Türkçe sözlük*, Sosyal Yayınları, İstanbul.
- Mustafa Nuri Paşa (1980). Netayicu'l vukuat. III-IV. Nşr. Neşet Çağatay. Ankara: TTK.
- Ünver, S. (1976). Türkiye’de Nevruz ve Nevruziye. *Vakıflar Dergisi*, C. XI, s. 227.
- Nizamü l-Mülk, (1982). *Siyaset-Name* (Haz. M. A. Köymen), Ankara.
- Oğuz, A. (2002). XIX. yüzyıl sonu Osmanlı belgelerine göre dini bayram ve Nevrüz tebrikleri. *Milli Folklor*, C. 7, Yıl: 14, S. 53.

- Osmanoğlu, A. (1984). *Babam Sultan Abdulhamit (hâtıralarım)*, Ankara.
- Ögel, B. (1982). *Türklerde devlet anlayışı*, Ankara.
- Ögel, B. (1993). *Türk mitolojisi*, C.1, TTK Basımevi, Ankara.
- Özkan, İ. (1995), Tatar ve Uygur Türklerinde Nevruz bayramında şiir söyleme geleneği. [Bildiri], *Türk Kültüründe Nevruz Uluslararası Bilgi Şöleni (Sempozyumu) Bildirileri*, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Öztürk, M. (2017). Nevruz nâme. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XXXVI, S. LXI, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Ankara.
- Parlak yıldız, H. (2001). Çanakkale ve çevresinde Nevruz. *Türk Dünyasında Nevruz Dördüncü Uluslar Arası Bilgi Şöleni Bildirileri* (21-23 Mart 2001, Sivas), Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Pelliot, P. & Pelliot, P. (1929). Neuf notes sur des questions d'Asie centrale. *T'oung Pao*, P, XXVI.
- Rahman, A. (1996). *Uygur folkloru*, Çev. Soner Yalçın, Erkin Emet, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996.
- Ritter, K. (1860). *Zemlevedenie azii*. Geografiya Stran, Nahodyaşıhsya v Neposredstvennyy Snoşeniyah s Rossiey, SPb.
- Saraç, T. (1992). *Adam büyük Fransızca-Türkçe sözlük*, Grand Dictionnaire Français-Turc, Adam Yayınları, İstanbul.
- Soltonoev, B. (1993). *Kırgızda cıl esebi*. Kırğızdar, c. I, Bişkek 1993.
- Şengül, A. (2005). Anadolu'da Nevruz kutlamaları ve Emirdağ-Karacalar örneği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (2).
- Şeşen, R. (2010). *İbn Fadlan seyahatnamesi ve ekleri*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul.
- Tan, N. (2004) Atatürk ve Nevruz, *Bilge*, Sayı:40, Bahar. Ankara.
- Taşığıl, A. (1995). *Göktürkler*, TTK Yayınları, Ankara.
- Taşığıl, A. (2004). *Çin kaynaklarına göre eski Türk boyları*, TTK, Ankara.
- Toparlı, R.-Vural, H. Karaathı, R. (2007). *Kıpçak Türkçesi sözlüğü*, TDK Yayınları, 2. Baskı, Ankara.
- Tural, M. Â, (2000), Millî mücadele ve Atatürk devrinde Nevruz kutlamaları. *Türk Dünyasında Nevruz Üçüncü Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara.
- Turan, O. (2009). *Oniki hayvanlı Türk takvimi*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Turan, M. (1998). Tarihi kaynaklar ışığında Nevruz'un menşei meselesi, *Milli Folklor*, Sayı:37, Ankara.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1945), *Osmanlı Devleti'nin saray teşkilâtı*, Ankara.
- Ülkütaşır, M. Ş. (1967). Eski devirlerde Ertuğrul Gazi töreni. *Türk Kültürü Dergisi*, 51.
- Yakıcı, A. (1995). Iğdır'ın Aralık İlçesi'nde Nevruz kutlamalarıyla ilgili gelenek ve inanmalar. *Millî Folklor*, 4 (25).
- Yılmaz, M. S. (2001) Kastamonu folklorunda Nevruz ile ilgili tespitler. *Birinci Kastamonu Kültür Sempozyumu Bildirileri*, (21-23 Mayıs 2000), Kastamonu.
- Yılmaz, M. S. (2004b). Kastamonu'da Ergenekon Bayramı/Nevruz 1914-1915. *Bilge, Yayın Tanıtım, Tahlil, Eleştiri Dergisi*, Cilt:11, Sayı:40, Ankara.
- Yılmaz, M. S.** (2004a). Kastamonu'da Nevruza ait bir değer- Nevruz Sultan

Türbesi. *Yeni Çizgi*, Yıl:1, Sayı:1, Güz.

Yılmaz, M.S. (2004). *Kastamonu'da Nevruz*, Beril Ajans, Çağhan Matbaası, Ankara.

Yılmaz, A. (2013). Saymaltaş petrogliflerindeki toy (şenlik) sahneleri üzerine, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVIII/1.

Ziyai, A. (2005). Uygur Türklerinde Nevruz. *G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 25, Sayı 2

Zorlu, C. (1998). İslam öncesi ve İslam dönemi kutsal gün ve bayramlar, *Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:4, Konya.

